

Максим П. Мартинюк

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ВІДНОСИНАМИ ТА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ

В статті досліджено процеси управління земельними відносинами та екологічної політики України в умовах безпекових викликів та євроінтеграційного курсу. Перспективи аграрної політики України в контексті управління земельними відносинами та екологічної політики, зважаючи на безпекові виклики та євроінтеграційний курс, відображають необхідність комплексного підходу до збереження та відновлення земельних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища. Ефективне управління земельними відносинами вимагає не лише врахування економічних аспектів, але й інтеграції європейських екологічних стандартів, що сприяє досягненню стійкого розвитку та зміцненню екологічної безпеки. З огляду на безпекові виклики, особливе значення має розробка заходів для відновлення земель, які постраждали внаслідок військових дій, що включає очищення територій від вибухонебезпечних предметів і відновлення ґрунтів. На фоні євроінтеграційного курсу важливо продовжити адаптацію національної політики до законодавства ЄС, що сприятиме створенню прозорої системи управління земельними ресурсами, забезпеченню захисту біорізноманіття, стійкого землекористування та підвищення ефективності управління відходами. Аграрна політика, орієнтована на євроінтеграційні стандарти, також передбачає розвиток сучасних технологій для точного землеробства та управління ресурсами. Це створює можливості для підвищення продуктивності аграрного сектора та мінімізації екологічного впливу сільськогосподарської діяльності. Разом з тим, важливим є розвиток інструментів екологічного моніторингу та систем раннього попередження, які дозволять краще реагувати на потенційні загрози для довкілля. Забезпечення стійкого управління земельними ресурсами та охорони навколишнього середовища є основою для подальшого розвитку аграрної галузі, що відповідає міжнародним стандартам і сприяє економічній стабільності країни. Врахування безпекових аспектів, пов'язаних із земельними відносинами та екологією, дозволить сформулювати ефективну стратегію, яка відповідає національним інтересам та підтримує інтеграцію до європейського співтовариства.

Ключові слова: управління, земельні відносини, сільське господарство, аграрна політика, екологічна політика, безпекові виклики, євроінтеграція.

Табл. 8. Рис. 7. Літ. 12.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-279-131-143

Maksym Martynyuk

LAND MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF SECURITY CHALLENGES AND EUROPEAN INTEGRATION COURSE

The article examines the processes of management of land relations and environmental policy of Ukraine in the context of security challenges and the course of European integration. Prospects of Ukraine's agrarian policy in the context of land management and environmental policy, taking into account security challenges and the course of European integration, reflect the need for a comprehensive approach to the preservation and restoration of land resources, as well as environmental protection. Effective management of land relations requires not only consideration of economic aspects, but also the integration of European environmental standards, which contributes

* National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", Ukraine.

to achieving sustainable development and strengthening environmental security. Given the security challenges, the development of measures to restore war-affected lands, including the clearance of explosive ordnance and soil restoration, is of particular importance. Against the background of the European integration course, it is important to continue the adaptation of the national policy to the EU legislation, which will contribute to the creation of a transparent system of land resource management, ensuring the protection of biodiversity, sustainable land use and increasing the efficiency of waste management. Agrarian policy, focused on European integration standards, also provides for the development of modern technologies for precision agriculture and resource management. This creates opportunities for increasing the productivity of the agricultural sector and minimizing the environmental impact of agricultural activities. At the same time, it is important to develop environmental monitoring tools and early warning systems that will allow a better response to potential threats to the environment. Ensuring sustainable management of land resources and environmental protection is the basis for the further development of the agricultural industry, which meets international standards and contributes to the economic stability of the country. Taking into account security aspects related to land relations and ecology will allow to form an effective strategy that meets national interests and supports integration into the European community.

Keywords: management, land relations, agriculture, agrarian policy, environmental policy, security challenges, European integration course.

Peer-reviewed, approved and placed: 10.09.2024.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження управління земельними відносинами та екологічної політики України в умовах безпекових викликів та євроінтеграційного курсу зумовлена необхідністю забезпечення стійкого розвитку національної економіки та захисту навколишнього середовища. У нинішніх умовах особливо важливо вдосконалити механізми управління земельними ресурсами, враховуючи значний вплив військових дій на сільськогосподарські території та природні екосистеми, а також загрози, що постають перед екологічною безпекою. З огляду на євроінтеграційний курс України, дослідження потребує адаптації національної екологічної політики до стандартів Європейського Союзу, що включає відповідність нормам щодо захисту біорізноманіття, управління відходами та стійкого використання земель. Це особливо важливо в контексті сучасних безпекових викликів, які потребують інтегрованого підходу до збереження природних ресурсів, захисту земельних угідь від деградації та відновлення постраждалих територій. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена потребою в ефективному управлінні земельними відносинами, що відповідає міжнародним вимогам, і розвитком екологічної політики, яка сприяє посиленню екологічної безпеки в контексті економічних, соціальних та безпекових викликів. Це дослідження має потенціал для формування стратегії стійкого розвитку України, враховуючи специфіку національних інтересів та зобов'язання, взяті на себе у рамках євроінтеграційного курсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наслідки невдалої реалізації земельної реформи та інтенсивне антропогенне навантаження на земельні ресурси призвели до низки еколого-економічних проблем процесу сільськогосподарського землекористування. Безсистемність перерозподілу та використання земель у сільському господарстві з кожним роком погіршує якісні показники ґрунтового покриття та знижує економічну ефективність

сільськогосподарських угідь. Варто погодитись з одностайною думкою провідних вчених, що нинішні методи використання земель сільськогосподарського призначення не зможуть забезпечити збалансоване землекористування без використання науково обґрунтованих методів реформування та використання земельних ресурсів [1-4; 6].

Екологічна ситуація в Україні залишається вкрай складною, навантаження на довкілля зростає. Забруднення і виснаження природних ресурсів продовжують загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави [11-12]. Недостатньо уваги приділяється охороні земельних ресурсів, скорочуються площі зелених насаджень у населених пунктах, не вживаються належні заходи щодо забезпечення науково обґрунтованого відтворення і невиснажливого використання тваринного світу, нерационально використовуються водні ресурси, тривають їх забруднення та виснаження.

Мета дослідження полягає в управлінні земельними відносинами та екологічна політика України в умовах безпекових викликів та євроінтеграційного курсу.

Основні результати дослідження. Об'єктами дослідження обраної теми є підприємства аграрного сектору України. Вихідною інформацією для дослідження, аналізу, моделювання та прогнозування є Статистичний щорічник України за 2022 рік Державної служби статистики України, дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, дослідження Центру досліджень продовольства та землекористування «Динаміка земельного фонду: як змінилися земельні ресурси України після 24 лютого 2022 року», аналітична доповідь Олексія Бурковського «Земельна політика як ключовий та невід'ємний елемент екологічної політики України», дослідження вітчизняних економістів, науковців, фахівців земельного права та аграрної науки [4-5; 8-10].

Спершу за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру проведемо аналітичну характеристику земельних ресурсів України за видами використання станом на 1 січня 2020 року (табл. 1).

Таблиця 1. Земельні ресурси України за видами використання, станом на 1 січня 2020 р., [9]

Земельні ресурси, тис. га	Площа, тис. га	Відсотків до загальної площі
Усього земель, тис. га	60354,90	100,00%
сільськогосподарські угіддя	41310,90	68,45%
ліси та інші лісовкриті площі	10686,80	17,71%
забудовані землі	3767,50	6,24%
землі під водою	2415,40	4,00%
відкриті заболочені землі	973,80	1,61%
інші землі	1200,50	1,99%

Спостерігаємо, площа сільськогосподарських угідь становить найбільше загальної площі 68,45%, а ліси та інші лісовкриті площі 17,71%.

За даними дослідження Центру досліджень продовольства та землекористування «Динаміка земельного фонду: як змінилися земельні

ресурси України після 24 лютого 2022 року» динаміка земельних ресурсів України у 2021–2024 рр. представлена табл. 2 та рис. 1.

Таблиця 2. Динаміка земельних ресурсів України, 2021–2024 рр., [8]

Земельний фонд, тис. га	2021	2022	2023	2024
Загальна площа, тис. га	60400	41200	46787,98	48109,77
Сільськогосподарські угіддя	41300	28000	31700	32700
рілля та перелоги	32900	22400	25200	26000
сіножаті та пасовища	7500	4300	5100	5300
ліси та інші лісовкриті площі	10700	7900	9200	9400

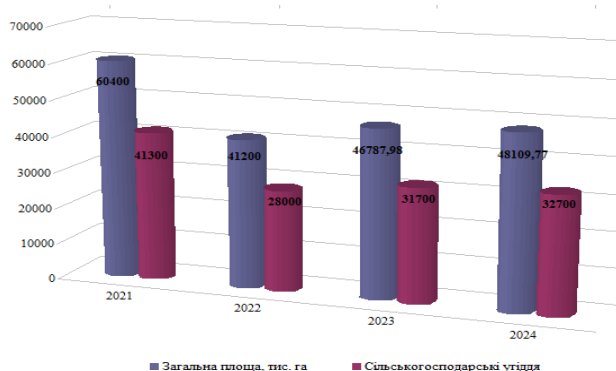

Рис. 1. Динаміка земельних ресурсів України, 2021–2024 рр., [8]

За результатами дослідження, у 2023 р. загальна площа земельних ресурсів України за виключенням окупованих територій, зон ведення активних бойових дій, зон вздовж україно-російського кордону та інших територій, де неможливе ведення господарської діяльності, збільшилась на 13,58 % порівняно із 2022 р. до 46787,98 тис. га.

Станом на початок 2024 р. площа територій України, придатних для ведення господарської діяльності, склала 48109,77 тис. га, тобто збільшилась на 16,78 % порівняно із 2022 р. та на 2,83 % відносно 2023 р. за рахунок деокупації частини Харківської та Херсонської областей.

Станом на початок 2024 р. площа територій України, придатних для ведення господарської діяльності, склала 48109,77 тис. га, тобто збільшилась на 16,78 % порівняно із 2022 р. та на 2,83 % відносно 2023 р. за рахунок деокупації частини Харківської та Херсонської областей. Площа лісів на лісовкритих землях збільшилась на 18,53 % порівняно із 2022 р., сільськогосподарських угідь – на 16,69 %, зокрема ріллі та перелогів – на 15,31 %, сіножатей і пасовищ – на 24,07 %. Результати цього дослідження мають сприяти глибшому розумінню потенційних можливостей для сільськогосподарського виробництва України та інших видів землекористування, враховуючи збитки, завдані повномасштабним вторгненням російської федерації. На думку науковців уточнення площі

земельного фонду та його складових надає важливу інформацію для розробки покращених прогнозів. Це, в свою чергу, є ключовим для реалізації ефективних земельних політик, оптимізації розподілу ресурсів, залучення інвестицій у аграрний сектор, та впровадження інноваційних підходів до землеробства. Все це сприятиме стійкому розвитку сільськогосподарської галузі України, відновленню економіки та підвищенню продовольчої безпеки [8].

Далі, на основі аналітичної доповіді Олексія Бурковського «Земельна політика як ключовий та невід’ємний елемент екологічної політики України» представимо сільськогосподарське використання земельного фонду України за кліматичними зонами та їх розораність (табл. 3).

Таблиця 3. Сільськогосподарське використання земельного фонду України та їх розораність, станом на 1 січня 2020 р., [5]

Кліматичні зони	Всього землі, тис. га	В тому числі сільськогосподарські угіддя, тис. га	З них рілля, тис. га	Розораність, %
Зона Степу	25019,80	19159,90	15575,30	81,30
Зона Лісостепу	20291,40	14580,20	11961,60	82,00
Зона Полісся	15043,60	8086,40	5320,60	65,80
Всього по Україні	60354,80	41826,50	32857,50	78,50

Як бачимо, найбільша розораність ріллі в зоні Лісостепу. Але, на думку аграріїв надмірна розораність земель призводить до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів і зумовлює значне техногенне навантаження на екологічну сферу [4].

Використовуючи інформацію Статистичного щорічника України за 2022 рік Державної служби статистики України, проаналізуємо розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, які були у власності та користуванні в цьому досліджуваному періоді. (табл. 4).

Таблиця 4. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, які були у власності та користуванні, 2022 р., [10]

Групування підприємств	Кількість підприємств		Площі сільськогосподарських угідь	
	од.	відсотків до загальної кількості	тис. га	відсотків до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя у тому числі площею, га	29631	100,00%	17274,40	100,00%
до 5,00	478	1,61%	1,80	0,01%
5,01-10,00	1242	4,19%	9,70	0,06%
10,01-20,00	2099	7,08%	32,60	0,19%
20,01-50,00	6655	22,46%	247,00	1,43%
50,01-100,00	3939	13,29%	286,30	1,66%
100,01-500,00	7904	26,67%	1924,80	11,14%
501,00-1000,00	2766	9,33%	1980,80	11,47%
1000,01-5000,00	4055	13,68%	8459,60	48,97%
більше 5000,00	493	1,66%	4331,80	25,08%

Уточнюючи дану статистичну інформацію, слід відмітити, що ці дані наведено статистичним щорічником за кількістю підприємств, що фактично подали звіт за формою №4-сг (річна) «Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур» та відповідають критеріям, визначеним статистичною методологією.

Графічно розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, які були у власності та користуванні за останній досліджуваний період представлено рис. 2 та рис. 3.

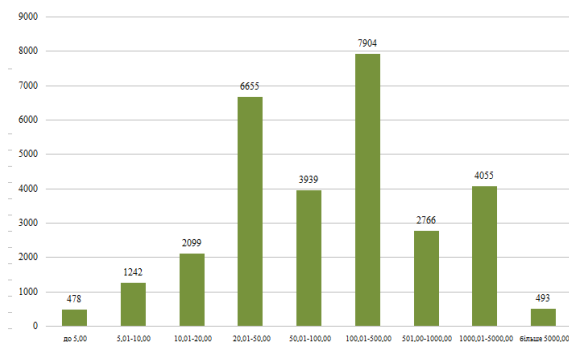

Рис. 2. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, які були у власності та користуванні, 2022 р., [10]

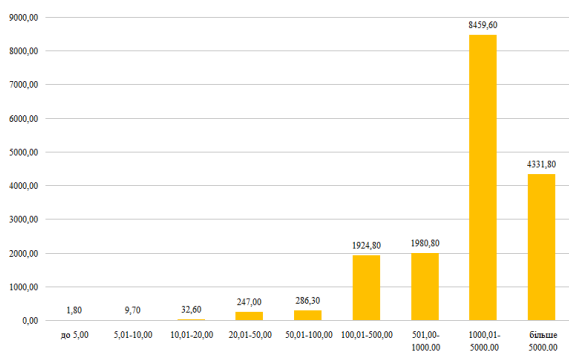

Рис. 3. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, які були у власності та користуванні, 2022 р., [10]

Негативним явищем в сільськогосподарській діяльності є надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси, що призвело до надмірного забруднення ґрунтового покриву внаслідок застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту сільськогосподарських культур. Масштаб забруднень є доволі значним, зокрема на територіях, де були порушені агротехнічні вимоги щодо застосування отрутохімікатів, добрив і засобів

захисту рослин. Використання та обсяги внесення хімічних добрив у сільському господарстві потребує додаткового контролю для забезпечення збалансованого ведення систем землеробства [8]. В іншому випадку необґрунтоване використання засобів хімічного виробництва спричинить забруднення ґрунтового покриву, довкілля і в першу чергу – продукції сільськогосподарського виробництва.

За даними Статистичного щорічника України Державної служби статистики України проаналізуємо динаміку площ, оброблених добривами: мінеральними, органічними, пестицидами та частки продукції рослинництва в загальній структурі продукції сільського господарства за останні дванадцять років (табл. 5).

Таблиця 5. Динаміка площ, оброблених добривами: мінеральними, органічними, пестицидами та частки продукції рослинництва в загальній структурі продукції сільського господарства, 2012-2023 рр., [10]

Роки	Площа, оброблена мінеральними добривами (у діючій речовині), млн. га	Площа, оброблена органічними добривами, млн. га	Площа, оброблена пестицидами, млн. га	Продукція рослинництва в загальній структурі продукції сільського господарства, %
2012	17,13	0,22	20,61	73,62
2013	16,88	0,29	19,96	74,37
2014	16,62	0,37	19,31	75,13
2015	14,50	0,40	18,41	75,90
2016	15,88	0,44	18,13	76,63
2017	16,50	0,50	17,27	77,40
2018	16,10	0,80	16,00	78,90
2019	16,40	0,80	16,10	79,10
2020	16,40	1,00	16,20	77,30
2021	16,80	1,00	16,60	81,40
2022	12,70	0,70	12,90	81,56
2023	12,83	1,03	12,85	81,92

Обсяг внесених добрив під посів сільськогосподарських культур та співвідношення обсягу органічних добрив до обсягу мінеральних добрив за останнє дванадцятиріччя представлено табл. 6.

За результатами проведеного аналізу та порівняння статистичних даних, відмічаємо деяке зниження обсягу мінеральних добрив (у діючій речовині) та обсягу пестицидів, внесених під посіви сільськогосподарських культур. Натомість обсяг органічних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур за останнє дванадцятиріччя зростає – позитивно. Але, співвідношення обсягу органічних добрив до обсягу мінеральних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур знижується, що є проблемним явищем в аграрній сфері.

Ілюстративне представлення динаміки площ, оброблених мінеральними, органічними добривами та пестицидами вітчизняними аграрними підприємствами за останній досліджуваний період зображено на рис. 4 та рис. 5.

Таблиця 6. Динаміка обсягу внесених добрив під посів сільськогосподарських культур та співвідношення обсягу органічних добрив до обсягу мінеральних добрив, 2012-2023 рр., [10]

Роки	Обсяг мінеральних добрив (у діючій речовині), внесених під посіви сільськогосподарських культур, тис. т	Обсяг органічних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур, тис. т	Обсяг пестицидів, внесених під посіви сільськогосподарських культур, тис. т	Продукція рослинництва в загальній структурі продукції сільського господарства, %	Структура обсягу мінеральних добрив (у діючій речовині), внесених під посіви сільськогосподарських культур, %	Структура обсягу органічних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур, %	Структура обсягу пестицидів, внесених під посіви сільськогосподарських культур, %	Співвідношення обсягу органічних добрив до обсягу мінеральних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур, %
2012	1336,23	9491,83	29,47	73,62	5,85%	7,93%	9,52%	7,10
2013	1371,43	9579,47	30,35	74,37	6,00%	8,00%	9,81%	6,99
2014	1406,62	9667,11	29,47	75,13	6,15%	8,08%	9,52%	6,87
2015	1412,00	9636,30	28,10	75,90	6,18%	8,05%	9,08%	6,82
2016	2241,93	9901,61	27,65	76,63	9,81%	8,27%	8,94%	4,42
2017	2023,80	9250,30	26,34	77,40	8,85%	7,73%	8,51%	4,57
2018	2147,40	10643,60	24,80	78,90	9,39%	8,89%	8,01%	4,96
2019	2138,50	10405,70	23,90	79,10	9,36%	8,69%	7,72%	4,87
2020	2483,90	10210,00	24,20	77,30	10,87%	8,53%	7,82%	4,11
2021	2579,50	10721,00	26,50	81,40	11,29%	8,96%	8,56%	4,16
2022	1828,10	9716,20	19,10	81,56	8,00%	8,12%	6,17%	5,31
2023	1888,35	10462,97	19,56	81,92	8,26%	8,74%	6,32%	5,54
Всього за досліджуваний період	22857,76	119686,10	309,44	X	100,00%	100,00%	100,00%	X

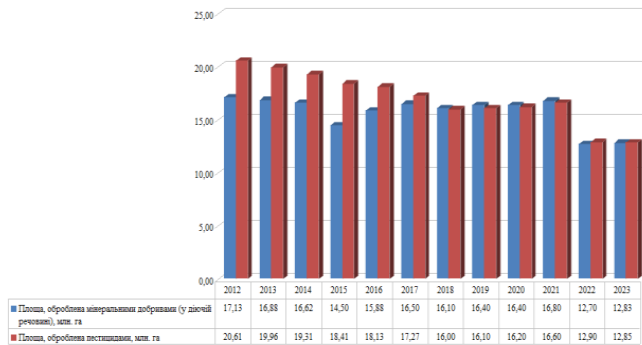

Рис. 4. Динаміка площ, оброблених мінеральними добривами та пестицидами вітчизняними аграрними підприємствами, 2012-2023 рр., [10]

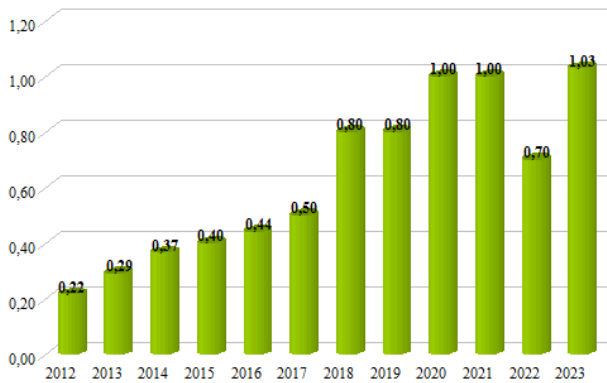

Рис. 5. Динаміка площ, оброблених органічними добривами вітчизняними аграрними підприємствами, 2012-2023 рр., [10]

Динаміка обсягу мінеральних, органічних добрив та пестицидів, внесених під посіви сільськогосподарських культур вітчизняними аграрними підприємствами за останні дванадцять років графічно показано на рис. 6 та рис. 7.

Результатом проведення агротехнічних заходів, зокрема внесення мінеральних, органічних добрив та пестицидів під посіви сільськогосподарських культур, є урожайність культур. За даними Статистичного щорічника України Державної служби статистики України проведемо аналіз динаміки урожайності сільськогосподарських культур за останній досліджуваний період.

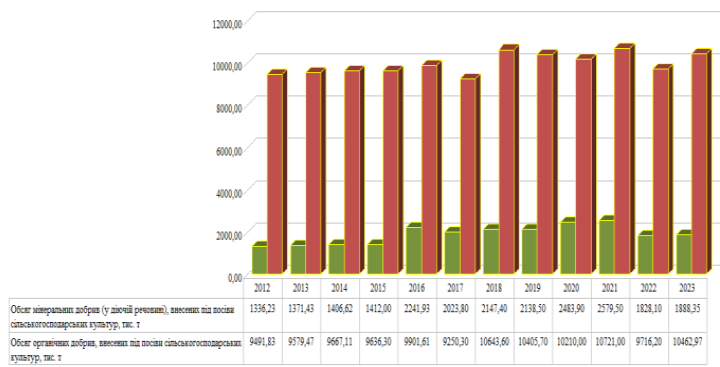

Рис. 6. Динаміка обсягу мінеральних та органічних добрив, внесених під посіви сільськогосподарських культур вітчизняними аграрними підприємствами, 2012-2023 рр., [10]

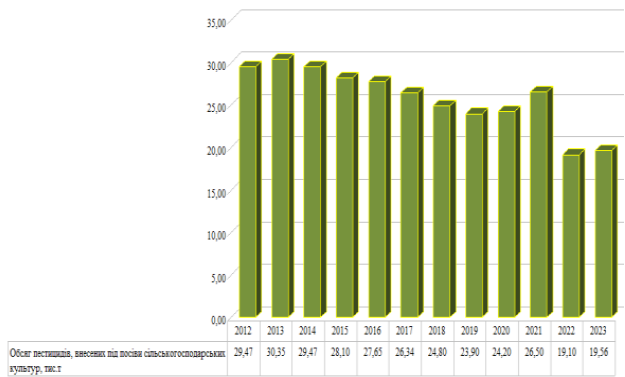

Рис. 7. Динаміка обсягу пестицидів, внесених під посіви сільськогосподарських культур вітчизняними аграрними підприємствами, 2012-2023 рр., [10]

Графічно динаміку урожайності сільськогосподарських культур за останній досліджуваний період представлено на рис. 8.

Висновки. Перспективи аграрної політики України в контексті управління земельними відносинами та екологічної політики, зважаючи на безпекові виклики та євроінтеграційний курс, відображають необхідність комплексного підходу до збереження та відновлення земельних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища. Ефективне управління земельними відносинами вимагає не лише врахування економічних аспектів, але й інтеграції європейських екологічних стандартів, що сприяє досягненню стійкого розвитку та зміцненню екологічної безпеки. З огляду на безпекові виклики, особливе значення має розробка заходів для відновлення земель, які постраждали внаслідок військових дій, що включає очищення територій від вибухонебезпечних предметів і відновлення ґрунтів.

Таблиця 7. Динаміка урожайності сільськогосподарських культур, 2012-2023 рр., [10]

Роки	Зернові та зернобобові культури	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Овочеві культури	Плодові та ягідні культури	Виноград
2012	41,56	423	21,71	158	212	99,47	104,56
2013	42,21	432	21,80	159	210	101,18	102,49
2014	42,86	440	21,90	160	211	102,90	100,41
2015	41,10	436	21,60	161	206	104,50	92,30
2016	46,10	482	22,40	166	211	101,90	88,40
2017	42,50	475	20,20	168	208	103,10	99,30
2018	47,40	509	23,00	171	214	128,40	114,90
2019	49,10	461	25,60	155	214	108,10	92,70
2020	42,50	416	20,20	157	207	105,60	75,60
2021	53,90	479	24,60	166	215	117,30	76,10
2022	45,80	541	21,60	174	200	116,10	89,00
2023	46,60	539	22,12	177	208	118,14	82,20
Абсолютне відхилення, +,-	5,04	116,00	0,41	19,00	-4,00	18,67	-22,36
Відносне відхилення, %	112,12%	127,42%	101,91%	112,03%	98,11%	118,77%	78,62%

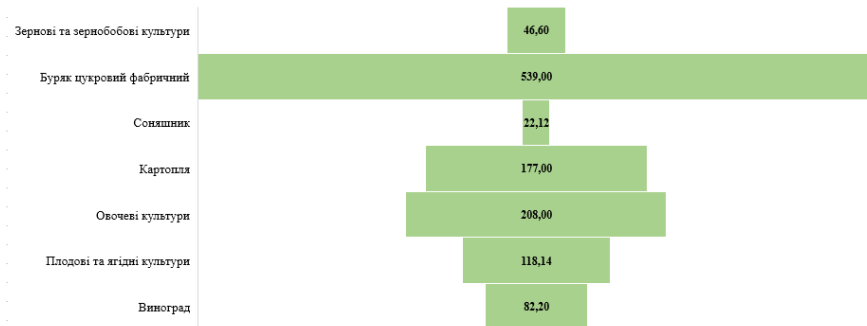

Рис. 8. Урожайність сільськогосподарських культур, 2023 р, ц/га, [10]

На фоні євроінтеграційного курсу важливо продовжити адаптацію національної політики до законодавства ЄС, що сприятиме створенню прозорої системи управління земельними ресурсами, забезпеченню захисту біорізноманіття, стійкого землекористування та підвищення ефективності управління відходами. Аграрна політика, орієнтована на євроінтеграційні стандарти, також передбачає розвиток сучасних технологій для точного землеробства та управління ресурсами. Це створює можливості для підвищення продуктивності аграрного сектора та мінімізації екологічного впливу сільськогосподарської діяльності. Разом з тим, важливим є розвиток інструментів екологічного моніторингу та систем раннього попередження, які дозволять краще реагувати на потенційні загрози для довкілля. Забезпечення

стійкого управління земельними ресурсами та охорони навколишнього середовища є основою для подальшого розвитку аграрної галузі, що відповідає міжнародним стандартам і сприяє економічній стабільності країни. Врахування безпекових аспектів, пов'язаних із земельними відносинами та екологією, дозволить сформувати ефективну стратегію, яка відповідає національним інтересам та підтримує інтеграцію до європейського співтовариства.

1. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryny-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>
2. Агро галузь - 2024: стан та перспективи. URL: <https://ua.news/ua/money/agro-galuz-2024-stan-ta-perspektyvy>.
3. Агробізнес сьогодні. Інфографічний довідник. 2022/23 МР. URL: <https://agribusiness-inukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2023/>
4. Боклаг В. А. Екологічні наслідки реформування земельних відносин в Україні. Право та державне управління. 2020. № 3. С. 201-206.
5. Бурковський О. Земельна політика як ключовий та невід'ємний елемент екологічної політики України. Аналітична доповідь. Київ; Чернівці: Друк Арт, 2022. 52 с.
6. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>
7. Лісовал А.П., Макаренко В.М., Кравченко С.М. Системи використання добрив: монографія. К.: Вид. АПК, 2002. 350 с.
8. Николук О., Пивовар П., Назаркіна Р., Стольнікович Г., Богонос М. Динаміка земельного фонду: як змінилися земельні ресурси України після 24 лютого 2022 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad_2_ukr.pdf
9. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/>
10. Статистичний щорічник України за 2022 рік. Державна служба статистики України. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024>
11. Khodakivska O., Voronko-Nevidnycha T. Integration of Agile methods into the management system as a tool for increasing the effectiveness of strategic management in the agri-food sector. *Ekonomika APK*, 2023, 30(2), pp. 49–56.
12. Skydan O., Khodakivska O., Bugaychuk V., Grabchuk I., Brodsky Y. Post-war Development of Ukraine's Economy in the Context of Accelerated Integration into the European Union. *Studies in Systems, Decision and Control*, 2024, 545, pp. 711–723.

-
1. Ahrarnyi sektor Ukrainy u 2023 rotsi: skladovi stiikosti, problemy ta perspektyvni zavdannia. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryny-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>
 2. Ahro haluz – 2024: stan ta perspektyvy. URL: <https://ua.news/ua/money/agro-galuz-2024-stan-ta-perspektyvy>.
 3. Ahrobiznes sohodni. Infohrafichnyi dovidnyk. 2022/23 MR. URL: <https://agribusiness-inukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2023/>
 4. Boklah V. A. Ekolohichni naslidky reformuvannia zemelnykh vidnosyn v Ukraini. Pravo ta derzhavne upravlinnia. 2020. № 3. S. 201-206.
 5. Burkovskiy O. Zemelna polityka yak kliuchovy ta nevidiemnyi element ekolohichnoi polityky Ukrainy. Analitychna dopovid. Kyiv; Chernivtsi: Druk Art, 2022. 52 s.
 6. Vplyv viiny na stan ahrarynoi haluzi v Ukraini. URL: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>
 7. Lisoval A.P., Makarenko V.M., Kravchenko S.M. Systemy vykorystannia dobryv: monohrafiia. K.: Vyd. APK, 2002. 350 s.

8. Nykoliuk O., Pyvovar P., Nazarkina R., Stolnikovych H., Bohonos M. Dynamika zemelnogo fondu: yak zminylysia zemelni resursy Ukrainy pislia 24 liutoho 2022 roku. ULR: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad_2_ukr.pdf
9. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafiï ta kadastru. ULR: <https://land.gov.ua/> (data zvernennia: 25.06.2024).
10. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. ULR: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024>
11. Khodakivska O., Voronko-Nevidnycha T. Integration of Agile methods into the management system as a tool for increasing the effectiveness of strategic management in the agri-food sector. *Ekonomika APK*, 2023, 30(2), pp. 49–56.
12. Skydan O., Khodakivska O., Bugaychuk V., Grabchuk I., Brodsky Y. Post-war Development of Ukraine's Economy in the Context of Accelerated Integration into the European Union. *Studies in Systems, Decision and Control*, 2024, 545, pp. 711–723.